

Aleksandrowicz, Tadeusz

„Działalność kulturalna Tytusa Pomponiusza Attyka”, Andrzej Trojnar, Katowice 1998 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 90/4, 563-565

1999

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

By zamknąć wreszcie część utyskiwań, trzeba wspomnieć o stronie edytorskiej książki. Zaopatrzona jest ona w erratę, która zawiera blisko 100 błędów, wyłapanych przez autorkę i redakcję, choć niestety nie są to błędy wszystkie. Na s. 127, pojawia się transkrypcja *Habli* przy słowie *vḥsk* — czyli *Halbi* mimo, że na tej samej stronie słowo w wersji hebrajskiej, pisane poprawnie, pojawia się jeszcze dwukrotnie. Ta banalna literówka świadczy o pechu, jaki mają wszyscy używający innych alfabetów niż łaciński.

Wydawnictwo Naukowe UAM nie jest dość „naukowe” by, skądinąd poważnej książce, zapewnić porządną redakcję. Porządna, w tym wypadku, oznaczałaby taką, w której ktoś umie rozróżnić hebrajskie litery i zorientować się, że transkrypcja nie pasuje do słowa w oryginale. Powinien również wiedzieć, że choć po hebrajsku pisze się, co prawda, od prawej strony ku lewej, ale bynajmniej nie z dołu do góry, jak to się dzieje za każdym razem, gdy hebrajski cytat wymagał przeniesienia do następnego wersu (s. 123, 129, 139, 141, 151, 174). Oczywiście trudno wymagać od wydawnictwa, by miało swojego dyżurnego hebraistę, ale można by oczekiwać, że będzie pracować z autorką, która jako lektorka języka hebrajskiego mogła wyłapać i poprawić wszystkie takie błędy w autorskiej korekcie.

Lukasz Niesiołowski–Spanò
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Andrzej Trojnar, *Działalność kulturalna Tytusa Pomponiusza Attyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998, s. 114.

Andrzej Trojnar, należy do grona uczniów niedawno zmarłego profesora Andrzeja Kunisza, twórcy szkoły badań nad numizmatyką antyczną i historią starożytną na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach.

Tytus Pomponiusz Attyk (*Titus Pomponius Atticus*) żył w latach 110–32 przed Chr. Jest jedną z bardziej interesujących postaci okresu schyłku republiki rzymskiej. Tymczasem w badaniach nad antykiem jego osoba bardzo często występuje jako postać drugoplanowa. Wśród publikacji ukazujących różne aspekty jego działalności zdecydowanie przeważają artykuły. W światowej literaturze przedmiotu znane są zaledwie dwa opracowania książkowe, z których jedno dotyczy stosunku Pomponiusza Attyka do filozofii epikurejskiej¹, drugie przedstawia go jako wpływową osobę końcowego okresu republiki². W polskim piśmiennictwie naukowym można było do tej pory odnotować zaledwie po jednym artykule Tadeusza Sinki, Gabrieli Piana i Wity Sulca³ oraz dwa Andrzeja Trojnara⁴.

Omawiana praca stanowi próbę pełnego ujęcia sylwetki Tytusa Pomponiusza Attyka. Autor nie ograniczył się bowiem do przedstawienia działalności bohatera swej książki wyłącznie na niwie kultury. Działalność

¹ R. J. Leslie, *The Epicureanism of Titus Pomponius Atticus*, Philadelphia 1950.

² O. Perlwitz, *Titus Pomponius Atticus: Untersuchungen zur Person eines einflussreichen Ritters in der ausgehenden römischen Republik*, Stuttgart 1992.

³ T. Sinko, *Zakład wydawniczy Attyka*, „Meander”, t. II, 1947, s. 277–289; G. Piana, *Korespondencje Cyncerona, Tytus Pomponiusz Attyk*, „Meander”, t. XXV, 1970, s. 173–182; W. Sulc, *Tytus Pomponiusz Attyk, Rozważania na marginesie korespondencji Cyncerona*, [w:] *Litteraria*, t. XVI, *Teoria literatury — Metodologia — Kultura — Humanistyka*, red. J. Trzynaśkowski, Wrocław 1984, s. 7–20.

⁴ A. Trojnar, *Tytus Pomponiusz Attyk a kultura literacka Rzymu*, [w:] *Studia bibliologiczne t. II, Bibliofile — bibliotekarze — wydawcy*, red. J. Paszek, Katowice 1988, s. 24–37; tenże, *Tytus Pomponiusz Attyk na tle życia kulturalnego epoki schyłku Republiki*, [w:] *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej. Studia historyczne*, red. A. Kunisz, Katowice 1995, s. 97–109.

kulturalna Attyka ukazana została na szerokim tle życia społecznego i politycznego w latach 100–30 przed Chr. oraz w ścisłym związku z jego biografią i pozycją społeczną. Oba problemom poświęcono odrębne rozdziały, które stanowią wprowadzenie do partii ukazujących kolejno: twórczość Attyka, związki z książką rękopiśmienną, jego bibliotekę oraz miejsce w życiu kulturalnym republiki. „Wstęp” i „Zakończenie” stanowią klamry spinające podjęte problemy w harmonijną całość.

Życie Attyka przypadło na czasy wielkiego przełomu w dziejach starożytnego Rzymu, tj. na okres kryzysu i upadku republiki. Umarł, gdy losy Rzeczypospolitej były już przesądzone, choć walka pomiędzy Oktawianem i Antoniuszem miała się rozstrzygnąć dopiero w roku następnym, tj. 31 przed Chr., by otworzyć Oktawianowi drogę do jedynowładztwa. Należał zatem Attyk do tego pokolenia Rzymian, które przeminęło wraz z upadkiem republiki, doświadczając niepokojów czasu wojen domowych i zaciętej walki politycznej pomiędzy wybitnymi jednostkami i ich stronnikami. Były to czasy, w których ton życiu politycznemu nadawali kolejno Mariusz, Sulla, Pompejusz Magnus, Cezar, a potem Oktawian i Antoniusz. Złożone problemy tej epoki zostały trafnie wydobyte przez autora w rozdziale pierwszym. Wojna ze sprzymierzeńcami, powstanie Spartakusa, a potem sprzysiężenie Katyliny dopełniają skali zagrożeń wewnętrznych, wobec których znaleźli się ludzie tamtej epoki. Do tego dochodziły ciągłe niebezpieczeństwa związane z prowadzeniem licznych podbojów przez państwo rzymskie poza Italię. W tych okolicznościach potęgowały się napięcia i rywalizacja pomiędzy stanem senatorskim z *nobilitas* na czele, a stanem ekwickim. Myślę, że szersze zwrócenie uwagi na ten aspekt sytuacji społeczno-politycznej pełniej ukazałoby uwarunkowania, w jakich przyszło żyć i działać Attykowi, który należał do stanu ekwickiego⁵. W tym związłym zarysie dziejów republiki w pierwszym wieku przed Chr. najważniejsze wydarzenia polityczno-społeczne zostały ukazane przez pryzmat kultury tej epoki i ludzi ją tworzących. Obok Marka Terencjusza Warrona byli wśród nich także Cezar, Salustiusz i wreszcie Cynceron a także Kwintus Hortensjusz, Lukrecjusz, Katullus, Horacy i Korneliusz Nepos. Obok dokonań w kulturze intelektualnej, zwłaszcza literackiej, zaznaczył się również w tym okresie rozwój sztuk plastycznych i architektury. Cała kultura rzymska tej epoki pozostawała jednak w ścisłym związku z dziedzictwem kultury greckiej i realiami życia politycznego, co autor słusznie podkreślił, szczególnie w kontekście greckich rysów formacji intelektualnej Attyka.

Attyk jawi się jako osoba wybitnie inteligentna. Żył, jak na tamte czasy, wyjątkowo długo. Umarł w 78 roku życia. Autor z wyraźną sympatią przedstawia kolejne etapy życia bohatera swej książki, chwilami jest nawet jakby pod jego urokiem. Podkreślić jednak trzeba dociekliwe dążenie do ukazania obiektywnego wizerunku Attyka. Wysoko ceni jego bezdyskusyjną roztropność i przywiązanie do wartości moralnych. Zwraca również uwagę na konsekwentnie epikurejską filozofię życia Attyka. Choć myślę, że nieco uproszczona została uogólniająca opinia na temat braku szerszego oddźwięku epikureizmu w Rzymie, zwłaszcza wśród *nobilitas*, z powodu niechęci tej filozofii do aktywności politycznej. Tymczasem wielu spośród bardzo aktywnych politycznie nobilew uważało się za epikurejczyków⁶. Przykładem może być Cezar. Zresztą stosunek do aktywności politycznej raczej nie był centralnym zagadnieniem filozofii Epikura. Ponadto w postawach Rzymian — nawet tych, w których wyraźnie uwidoczniły się konkretne zainteresowania filozoficzne — bardzo częstym zjawiskiem były postawy typowe dla rzymskiego eklektyzmu, będącego konsekwencją praktycznego stosunku do życia.

Twórczości Attyka poświęcony został trzeci rozdział omawianej książki. Autor wyróżnił pięć kategorii utworów, w których znajdowały ujęcie literackie i naukowe pasje Attyka. Należały do nich: *Liber annalis*; napisana po grecku pochwała konsulatu Cyncerona; genealogiczne ujęcia starożytnych rodów rzymskich; listy do Cyncerona oraz *Imagines*. Charakterystyki poszczególnych kategorii tych nie zachowanych utworów są dociekliwe i przynoszą także propozycje oryginalnych ustaleń. Fenomenalnym zjawiskiem okazała się korespondencja z Cyncerem, z której nie zachował się ani jeden list Attyka do Arpinaty. W konsekwencji ową epistolarną

⁵ Por. C. Nicolet, *L'ordre équestre à l'époque républicaine (312–43 av. J.–C.)* t. 1, *Définitions juridiques et structures sociales*, Paris 1966; tenże, *Les classes dirigeantes romaines sous la république. Ordre sénatorial et ordre équestre*, *Annales* t. XXXII 1977, s. 726–755; K.E. Welch, *T. Pomponius Atticus: a banker in politics?*, „*Historia*” t. XIV, 1996, s. 450–471; H. Lindsay, *The Biography of Atticus: Cornelius Nepos on the Philosophical and Ethical Background of Pomponius Atticus*, „*Latomus*” t. LVII, 1998, s. 324–336.

⁶ Por. np. T. Aleksandrowicz, *Zainteresowania literackie rzymskiej nobilitas w schyłkowym okresie Republiki*, Katowice 1990, s. 92; tenże, *Polityczna i kulturalna rola nobilitas w schyłkowym okresie Republiki Rzymskiej*, [w:] *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*, t. III, red. W. Kaczanowicz, Katowice 1999, s. 9–20.

rozmowę dwóch przyjaciół znamy tylko w wersji jednostronnej, ale pozwala ona wyrobić sobie opinię także na temat literackich walorów listów Attyka i jego nieprzeciętnej kultury literackiej. Wciąż jednak aktualne pozostaje pytanie o los zaginionej części sławnych dialogów epistolarnych. Milczenie autora zdaje się świadczyć, że Attyk, który przeżył Cyncerona o ponad dziesięć lat, jest w tej sprawie poza wszelkimi podejrzeniami. W świetle ustaleń Trojnara, jest rzeczą bezdyskusyjną, że wszechstronne piśmiennictwo Attyka dowodzi rozległości jego erudycji i talentu literackiego.

Potwierdzenie powyższej tezy znajdujemy dodatkowo w kolejnych dwóch rozdziałach książki. Przedstawiają one Attyka jako wydawcę, redaktora, krytyka literackiego i księgarza oraz osobę odznaczającą się nieprzeciętnymi pasjami bibliofilskimi. Obok aspektów czysto profesjonalnych autor wydobywa także konteksty etyczne obu tych nurtów aktywności kulturalnej Attyka oraz jej wymiar społeczny.

Rozdział ostatni, szósty, jest studium nad kulturotwórczą rolą Attyka w życiu intelektualnym państwa rzymskiego z czasów późnej republiki. Autor bardzo wysoko ocenia rolę, jaką odgrywał Attyk w życiu kulturalnym swej epoki, którego był wybitnym uczestnikiem i aktywnym inspiratorem.

Książka Trojnara wykorzystuje liczne teksty pisarzy antycznych oraz stosunkowo obfitą literaturę przedmiotu. Spośród około dziewięćdziesięciu pozycji bibliograficznych ponad połowę stanowią prace obcojęzyczne. Załączony indeks nazwisk ułatwia poznawanie Attyka także poprzez odniesienia do jego współczesnych, często postaci bardzo znanych, ale rzadko równie zasłużonych dla kultury republiki rzymskiej.

Na koniec trudno nie wyrazić żalu, że ukazanie się książki Andrzeja Trojnara zbiegło się ze śmiercią naszego Mistrza — profesora Andrzeja Kunisza, który — niestety — nie zdążył już zobaczyć tej interesującej monografii.

Tadeusz Aleksandrowicz
Uniwersytet Śląski
Katedra Filologii Klasycznej

Wiesław Kaczanowicz, *Cesarz Probus 276–282 n.e.*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1678, Katowice 1997, s. 136, XII tabl.

Ogromna liczba monografii poświęconych poszczególnym cesarzom rzymskim jest nie tylko wynikiem tradycji badań XIX i części XX w. preferujących historię polityczną. Na popularność prac poświęconych życiu i panowaniu poszczególnych władców Imperium rzymskiego wpłynął również stan naszych źródeł. Antyczna historiografia okresu Cesarstwa Rzymskiego reprezentowana przez wielkie dzieła Tacyty czy Ammiana Marcelina koncentrowała uwagę na wydarzeniach związanych z osobą władcy. Podstawowe znaczenie w badaniach tego okresu mają również biografie cesarskie takie jak życiorysy Swetoniusza, a zwłaszcza *Scriptores Historiae Augustae*, które, ze względu na specyfikę gatunku literackiego, eksponowały ujęcia personalistyczne.

Wysiłek badawczy autorów monografii poszczególnych władców sprowadzał się do przedstawienia ciągłej narracji na podstawie często rozbieżnych informacji dostarczanych przez historiografię antyczną. Były one tylko uzupełniane, często nie zawsze konsekwentnie, o dane źródeł epigraficznych, numizmatycznych i papirologicznych.

Każdy właściwie władca, nie wyłączając bardzo krótko panujących cesarzy, ma poświęconą sobie co najmniej jedną „aktualną” monografię naukową, nie licząc licznych dawniejszych opracowań i ogromnej ilości książek popularnonaukowych. Wobec takiej dewaluacji prac poświęconych poszczególnym władcom Imperium rzymskiego można byłoby zadać pytanie o sens powiększania tego typu literatury o jeszcze jedną pozycję. Książka Wiesława Kaczanowicza o cesarzu Probusie panującym w latach 276–282 n. e. pokazuje jednak, że istnieje możliwość powiedzenia czegoś nowego w badaniach dotyczących tak wyeksplorowanej problematyki, pod warunkiem jednak sformułowania odmiennego kwestionariusza pytań.